

## **TIJORAT BANKLARIDA OPERATSION RISK VA UNI BOSHQARISH USULLARI**

TDIU magistranti **M.R. Xamroliyeva**

**Annotatsiya:** Ushbu tezisda tijorat banklarida yuzaga keladigan operatsion riskning mazmuni, kelib chiqish sabablari, uni oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar yig'indisi haqida yoritildi. Tijorat banklarida operatsion risklar salmog'i hamda boshqa risk turlari singari operatsion risklar bank tizimining barqaror faoliyatiga qay darajada o'z tasirini ko'rsatyotganligi tahlil qilindi. Tadqiqot yakunida tijorat banklarida operatsion risklarni samarali boshqarish bo'yicha Markaziy bank talablari va bu borada xorijiy davlatlar bank tizimi tajribasi haqida bayon etildi.

**Kalit so'zlar:** operatsion risk, tizim riski, bazaviy indikator, xodimlar riski, Markaziy bank, firibgarlik, axborot xavfsizligi.

### **KIRISH**

So'nggi yillarda rivojlangan mamlakatlar bank tizimida operatsion risklarni boshqarishga nisbatan talablar kuchaytirilmoqda. Bu esa banklar faoliyatida operatsion risklardan ko'rilgan zararlar salmog'i yuqori ekanini anglatadi. Operatsion risk - bu bank tomonidan o'rnatilgan tartib-qoidalarining buzilishi, bankning ichki tizimlari, bank xodimlari tomonidan yo'l qo'yilgan xatoliklar, dasturiy tizimlarni ishdan chiqishi hamda tashqi tabiiy ofatlar natijasida bankda yuzaga keladigan moliyaviy yo'qotishlar hisoblanadi. Shuningdek, operatsion risk bank xodimi tomonidan bank siriga oid ma'lumotlarning oshkor etilishi, axborot va to'lov tizimlariga zarar yetishi oqibatida yuzaga keladi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank boshqaruvining "Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklari boshqarish tizimiga doir talablar

to'g'risida"gi 3427-sonli nizomida, operatsion riskga quyidagicha ta'rif berilgan: **"operatsion risk** - bank ichki jarayonlarining lozim darajada emasligi, xodimlar yoki boshqa shaxslarning qasddan yoki ehtiyotsiz harakatlari, bankning ichki tizimlaridagi xatoliklar yoki tashqi hodisalar ta'siri natijasida zarar ko'rish yoki rejalashtirilgan daromadni olmaslik ehtimolligi"dir.

Operatsion risklar quyidagilar bilan bog'liq holatlarda yuzaga keladi:

- ichki firibgarlik;
- tashqi firibgarlik;
- xodimlarni boshqarish va mehnat muhofazasi;
- bankning mijozlari, mahsulotlari va ishbilarmonlik normalari;
- bank faoliyatidagi nobarqarorlik va ichki tizimlardagi muammolar;
- to'lovlarni amalga oshirish va to'lov topshiriqlarini taqdim etishdagi muammolar.

Operatsion risk tasnifida xodimlarning aybi - bu xodimlarning xato va qonunga qarshi harakatlari, ularning yetarli malaka va bilimga ega emasliklari, bankda mehnatning to'g'ri taqsimlanmaganligi hisoblanadi. Masalan, bank xodimi to'lov jarayonida xatoga yo'l qo'yishi mijozlarning bankka bo'lgan ishonchini pasayishiga va bank obro'siga salbiy ta'sir etadi. Shuningdek, bank xodim kredit ajratish jarayonida mijozning kreditga layoqatlilik ko'rsatkichini, uning biznes rejasini hamda ta'minotini to'g'ri tahlil qila olmaganligi sababli bankda kredit riski yuzaga keladi. Bundan ko'rinib turibdiki, operatsion risk boshqa risk turlari bilan ham uzviy bog'liqdir.

Tizimli risk esa banklarda foydalaniladigan dasturlar va texnologiyalarning mukammal emasligi, hajmining yetarli emasligi, tizimda set uzilishi hamda aloqa tizimidagi uzilishlar hisoblanib, bankda ish faoliyatiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Operatsion riskning mohiyati, sabablari, unga ta'sir etuvchi omillar va uni boshqarish bo'yicha Xalqaro Bazel Qo'mitasining Bazel II talablarida eng keng ta'rif berilgan bo'lib, unda firibgarlik risklari, noto'g'ri ichki jarayonlar, tizim va bank xodimlarining xato harakatlari hamda tashqi holatning ta'siri tufayli yuzaga kelgan yo'qotishlar degan ta'rif berilgan. Bazel qo'mitasi tomonidan operatsion riskga katta e'tibor qaratilishining sababi, operatsion risk o'zi bilan birga kredit riski, likvidlilik riski va boshqa risklarni keltirib chiqarishi mumkin. Xorijiy mamlakatlar bank faoliyatida operatsion risklarni baholash va ularni boshqarish Bazel II talablari bo'yicha amalga oshiriladi.

Bazel II operatsion risklarni baholashni quyidagi yondashuvlari mavjud:

- Asosiy indikator yondashuvi (bank yoki moliya tashkilotlarining har yillik daromad ko'rsatkichlariga asoslangan usul);
- Standart yondashuv (bank yoki moliya tashkilotlarining har bir faoliyat yo'nalishi bo'yicha yil davomida oladigan daromad ko'rsatkichiga asoslangan usul).

Birinchi usulda banklar o'zlarining umumiy kapitalini operatsion riskni hisobga olgan holda kapital yetarliligini saqlashi lozim. Ikkinchi usulda esa bank faoliyati 8 ta yo'nalishga ajratiladi: korporativ moliya, oldi-sotdi va sotish, chakana bank xizmatlari, bankning tijorat operatsiyalari, to'lovlar va hisob-kitoblar, agent xizmatlari, aktivlarni boshqarish va chakana brokerlik operatsiyalari. Har bir yo'nalish bo'yicha yalpi foyda mazkur yo'nalish uchun foiz me'yorini aniqlashda asos bo'ladi.

Tijorat banklarida operatsion risklarni baholash va boshqarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining talablari ham mavjud bo'lib, unga ko'ra bank operatsion tavakkalchiliklarni boshqarish siyosati va tegishli ichki tartiblar doirasida operatsion tavakkalchiliklarni boshqarishi lozim.

Operatsion tavakkalchilikni boshqarish siyosati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- operatsion tavakkalchiliklarni boshqarish tizimining tashkiliy tuzilmasi, jumladan tegishli tarkibiy bo'linmalarning vazifalari, vakolatlari, majburiyatlari taqsimoti;
- operatsion tavakkalchilik chegaralarini belgilash;
- operatsion tavakkalchiliklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish, nazorat qilish, kamaytirish va hisobot berish;
- operatsion tavakkalchiliklarni stress-testdan o'tkazish.

Shuningdek, tijorat banklari operatsion tavakkalchiliklar bo'yicha hisobot tayyorlashi hamda Markaziy bankka taqdim etishi lozim. Bu borada Kuzatuv kengashi bankning risk appetitini inobatga olgan holda bankning operatsion bardoshlilikini ta'minlash tartibi tasdiqlashi lozim. Bank boshqaruvi bankning moliyaviy, texnik va boshqa resurslarini to'g'ri taqsimlagan holda bankning operatsion bardoshlilikini ta'minlash tartibini joriy qilishi lozim. Banklarda operatsion bardoshlilikni ta'minlash tartibi bank faoliyatini qayta tiklash va uni uzluksizligini ta'minlash rejasini yuritishni va qayta tiklash rejasini sinovdan o'tkazish tartibini o'z ichiga oladi.

Bank tizimida xodimlarning noto'g'ri xatti-harakatlari natijasidagi operatsion riskni oldini olish maqsadida bank bo'linmagalariga himoya chizig'i o'rnatilgan bo'lib, har bir himoya chizig'iga munosib shaxslarni o'tkazish bo'yicha baxs boradi. Banklarda operatsion risklarni boshqarishning uch subyekti (himoya chizig'i) mavjud bo'lib ular:

**1-himoya chizig'i** - bankning barcha bo'limlari, odatda mijozlar bilan ishlash bo'linmalari kiradi.

**2-himoya chizig'i** - bankning risk departamenti va komplaens nazorat bo'linmasi kiradi.

**3-himoya chizig'i** - bankning ichki audit bo'linmasi kiradi.

Operatsion riskni kamaytirish risk paydo bo'lishi imkoniyatlarini minimallashtirish orqali amalga oshiriladi. Umuman olganda, operatsion risklar nazorati bankning ichki nazorat xizmati orqali amalga oshiriladi.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI**

1. “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida”gi qonun.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining “Banklar va bank guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to‘g‘risida”gi nizomi, ro‘yxat raqami 3427.
3. Sh.Z. Abdullayeva, U.O‘. Azizov. “Bank risklari”. Darslik. - “Iqtisod-Moliya”, 2019.
4. Basel Committee on Banking Supervision. Consultative Document The New Basel Capital Accord.